

MAŁŻEŃSTWO RUSKIEJ KSIĘŻNEJ Z POŁOWIECKIM CHANEM – KONSEKWENCJE ORAZ WPŁYW NA POLITYKĘ RUSKIEGO RODU

Michał Michalski

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

ABSTRACT

THE MARRIAGE OF A RUS' DUCHESS AND A CUMAN KHAN – THE CONSEQUENCES AND INFLUENCE ON THE POLICY OF THE RUS' DYNASTY

The marriage between Vsevolod Davidovich's daughter and Bashkord Khan of the Cumans, which took place around the middle of 12th century, was one of the most interesting of the mixed marriages between the Rus' and Cuman aristocracy. It was a "precedent" event, because neither before nor after it did any of the Rus' duchesses marry a Cuman khan. Although the marriage did play a certain political role, it must be underlined that its main reason was the conscious choice on the part of Vsevolod's daughter, who moved out to live in the steppe with her husband. It was not an easy decision, because after the wedding the aristocrat had to coexist with people of a different ethnicity and in different cultural conditions. In the political sphere, Vsevolodovna's wedding no doubt strengthened the position of Sviatoslav, her son from the first marriage, in Rus'. Sviatoslav got on well with his stepfather Bashkord (one of the more important Cuman khans at that time). He used the family connection with the Cumans in his efforts to regain Chernigov.

Key words: Kievan Rus', the Rus' people, Cumans, nomads, Rus'-Cuman marriage, Vsevolod Davidovich, Sviatoslav Vladimirovich, Bashkord Khan

Słowa kluczowe: Ruś Kijowska, Rusini, Połowcy, koczownicy, małżeństwo rusko-połowieckie, Wsiewołod Dawidowicz, Światosław Włodzimierzowicz, chan Baszkord

W Rusi Kijowskiej aranżowano małżeństwa mieszane pomiędzy ludźmi wywodzącymi się z arystokratycznych kręgów dwóch ludów: Rusinów oraz zamieszkujących stepy czarnomorskie koczowników – Połowców. Niemal wszystkie te związki (z wyjątkiem jednego) były zawierane pomiędzy Rusinami a Połowczankami. Nas jednak interesuje jedno „precedensowe” – można by rzec – małżeństwo, zawarte

pomiędzy ruską księżną, córką Wsiewołodka Dawidowicza, a połowieckim chanem Baszkordem.

Dysponujemy tylko dwiema informacjami źródłowymi wzmiankującymi nieznaną z imienia córkę księcia gorodeńskiego Wsiewołodka Dawidowicza¹. Obie wiadomości dotyczą małżeństw, jakie ta kobieta zawarła w swym życiu. Nie znamy ani daty narodzin niewiasty, ani daty jej śmierci.

Według Nicolasa de Baumgartena córka Wsiewołodka miała dwóch mężów – Włodzimierza Dawidowicza, księcia czernihowskiego, oraz połowieckiego chana Baszkorda². Tego samego zdania są: Leontij Vojtovič³, Dmitrij Vladimirovič Donskoj⁴, Jukka Korpela⁵ i Vladimir Volfovič Boguslavskij⁶.

Wzmianki źródłowe odnoszące się do wspomnianej kobiety pochodzą z *Latopisu hipackiego* i potwierdzają dwa zamążpójścia córki kniazia Gorodna. Pierwsza informacja, zapisana pod rokiem 1144, brzmi: „Тои же зимѣ Всеволодъ отда двѣ Всеволодковнѣ⁷, Володимери вноуцѣ, единому за Володимира за Давыдовича, а другоу за Ярославлича за Дюрдя⁸, обѣ единой недѣлѣ⁹”. Małżeństwa obu córek gorodeńskiego księcia zostały zawarte z polecenia władcy kijowskiego Wsiewołoda Olegowicza. Była to zapewne decyzja polityczna, prawdopodobnie chciano budować jakiś sojusz dynastyczny. Skoro latopisarz podkreśla, że córki Wsiewołodka Dawidowicza były wnuczkami Włodzimierza Monomacha (księcia odgrywającego olbrzymią rolę we wcześniejszym pokoleniu Rurykowiczów), oznaczało to, że uznawano je za „dobre partie”.

Kolejna informacja, dotycząca drugiego małżeństwa, tym razem już tylko jednej córki Wsiewołodka Dawidowicza, odnotowana została w *Latopisie hipackim* pod rokiem 1159: „и дошедъ Изяславъ Мунарева¹⁰, ту ждаше сыновца своего, послалъ бо и бѣше противу Половцемъ дикымъ, веля имъ поѣхати к собѣ вборзѣ [...] приде же Изяславу болши помочъ к Бѣлугороду, приде бо к нему Башкордъ въ

¹ N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, „Orientalia Christiana” 1927, nr 35, t. IX, s. 30, 31; J. Korpela, *Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte und Prosopographie der Kiever Rus' bis zum Tode von Vladimir Monomach*, Jyväskylä 1995, s. 227; Л. Войтович, *Князівські династії східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.)*. Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження, Львів 2000, s. 149; В.В. Богуславский, *Славянская энциклопедия. Киевская Русь–Москва*, т. 1, Москва 2005, s. 246; Д.В. Донской, *Рюриковичи. Исторический словарь*, Москва 2008, s. 219.

² N. de Baumgarten, op. cit., s. 30, 31.

³ Л. Войтович, op. cit., s. 150.

⁴ Д.В. Донской, op. cit., s. 502.

⁵ J. Korpela, op. cit., s. 227.

⁶ В.В. Богуславский, op. cit., t. 1, s. 246.

⁷ Niestety źródła nie podają imion tych kobiet, wiemy natomiast, że były to córki księcia gorodeńskiego Wsiewołodka Dawidowicza; zob. J. Korpela, op. cit., s. 227.

⁸ Jerzy Jarosławowicz – książę turowski, syn księcia wołyńskiego Jarosława Światopełkowicza (zm. V 1123); Л. Войтович, op. cit., s. 157.

⁹ *Ипатьевская Летопись*, 6652 [1144] [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 2, Москва 2001, kol. 317 (= *Ипатьевская Летопись*).

¹⁰ Munarew – (Wielka Snetinka) sióło w księstwie kijowskim; А.В. Куза, *Древнерусские городища X–XIII вв.: свод археологических памятников*, Москва 1996, s. 182.

20 тысячъ, отчимъ Мѣстиславль Володимирича: бѣ бо мати его бѣжала в Половци и шла за нь”¹¹. W *Latopisie hipackim* występuje jednak błąd. Podaje on bowiem, że chan Baszkord był ojczymem Mścislawa Włodzimierzowicza. Włodzimierz Dawidowicz miał natomiast tylko jednego syna – Światosława¹². *Latopis hipacki* podaje w interesującym nas miejscu zapis brzmiący: *отчимъ Мьславлъ*. Należy zauważyć, że w kodeksach chlebnikowskim i pogodinskim zapis ten jest inny: *отчимьславлъ*¹³. Pozwala to wskazać dwie możliwości powstania pomyłki. Otóż pojawienie się w dwóch rękopisach niemającego w tym miejscu sensu *отчимьславлъ* nie oznacza, że błąd występował w „oryginale” *Latopisu*. Błąd mógł się znaleźć w kopii, z której korzystali pisarze kodeksów chlebnikowskiego i pogodinskiego. Do pomyłki mogło też dojść z powodu skomplikowanego zapisu w „oryginale”, który łatwo było błędnie zrozumieć. Sprawę wyjaśnia odnotowanie jako „przeróbka” w obu rękopisach nadpisanych liter *сти*¹⁴ nad *мьславлъ*, podczas gdy w samym wierszu *Latopisu hipackiego* jest tylko *Мьславлъ*. Nietrudno się domyślić, że wersja ta powstała wskutek niedokładnego zapisu słów *отчимъ Святославль* pisanych łącznie (było to normalne: *отчимьсвятославль*), gdzie człon *свято-* skrócono, a zwykle skracano go w postaci *сто-* (wiele przykładów na tych samych stronach *Latopisu*). Podwójne zapisanie *мь* lub/i opuszczenie w skrócie *сто* litery „o” mogło spowodować błędny odczyt całości w postaci *мьстиславль* (tj. *мьславлъ* i nadpisana sylaba *сти*).

Ważne jest też, że informacja o Mścislawie Włodzimierzowiczu (rzekomym potomku księcia Włodzimierza Dawidowicza) nie pojawia się nigdzie indziej, tylko w tym jednym miejscu. Wiedza o sposobie powstania błędu oraz informacja o posiadaniu przez Włodzimierza jednego syna dowodzą, że Mścislaw w ogóle nie istniał, a w miejscu tym źródło przekazuje informację o Światosławie.

Poprawną wersję tego ustępu przytacza *Latopis woskresenski*: „Приде ко Изяславу къ Бѣлгороду болшая помочь, приде бо къ нему Башкордъ въ 20 тысящахъ, вотчимъ Святославль Володимерича: бѣ бо мати его бѣжала въ Половци и шла за нь”¹⁵. Fragment ten dowodzi, że chan Baszkord był mężem wspomnianej wcześniej kobiety. Źródło nazywa go ojczymem Światosława, a więc jego związek z matką tego księcia musiał istnieć.

Córka Wsiewołodka miała tylko jedno dziecko – wspomnianego już Światosława, późniejszego księcia wszczyżańskiego¹⁶. Najwcześniejsza informacja wymieniająca tego księcia została zapisana pod rokiem 1156 w *Latopisie hipackim*:

¹¹ *Ипатьевская Летопись*, 6667 [1159], kol. 500–501.

¹² N. de Baumgarten, op. cit., s. 18; А.Ф. Литвина, Ф.Б. Успенский, *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики*, Москва 2006, s. 102, rozdz. 3. tabl. 10.

¹³ *Ипатьевская Летопись*, 6667 [1159] [w:] kol. 501, przyp. 5, a.

¹⁴ *Ibidem*, kol. 501, przyp. 5, a.

¹⁵ *Летопись по Воскресенскому списку*, 6667 [1159] [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 7, Санктпетербург 1856, s. 69 (= *Летопись по Воскресенскому списку*).

¹⁶ М.Н. Тихомиров, *Древнерусские города*, Москва 1956, s. 349; М. Грушевський, *Істоія України–Руси: XI–XIII вік*, t. 2, Київ 1992, s. 325.

Потомъ поиде Гюрги, пойма со собою Изяслава Давыдовича и Святослава Олговича къ Зарубу, на снемъ с Половци, и с ними миръ створи. И бысть ихъ многое множество: Изяславъ же пойма я и ѣха с ними к Березому, на сыновца своего на Святослава на Всеволодича; а Гюрги поиде къ Киеву, и Святослава Олговича поя съ собою¹⁷.

Światosław żonaty był z Rościławą¹⁸ Andrzejówną: „тогда же и снимастася на Волоць¹⁹ съ Андрѣмъ съ Гюргевичемъ; тогда же Андрѣвну приведоша за Святолава за Володимирича въ Вьщижь”²⁰.

Co ciekawe, kobieta ta była córką Andrzeja Bogolubskiego, księcia pochodzącego z rusko-połowieckiego związku Jerzego Dołgorukiego i Ajepówny. Babką Rościławą była zatem córka chana Ajepy Osienowicza²¹. Dostrzegamy więc, że również Światosław miał powiązania rodzinne z koczownikami.

Jak pamiętamy, informacja o pozostawaniu Wsiewołodkówny w związku małżeńskim z przywódcą połowieckim zapisana została pod rokiem 1159: „приде бо к нему Башкордь въ 20 тысячъ, отчимъ Святославль Володимирича: бѣ бо мати его бѣжала в Половци и шла за нь”²². Nie wiadomo dokładnie, kiedy matka Światosława wyszła za Baszkorda. Z relacji tej wynika jednak, że kobieta w momencie przybycia wojsk chana była już jego żoną. Pierwszy mąż córki Wsiewołodka zginął w roku 1151: „и ту оубиша Володимира князя Давыдовича Черниговьского, доброго и кроткого, и ины многы избиша, и Половечскийѣ князь многы изоимаша, а другыѣ избиша”²³. Już wtedy, oczywiście po okresie żałoby, Wsiewołodkówna mogła więc wyjść za mąż za Baszkorda.

Pierwszy mąż księżnej – Włodzimierz Dawidowicz – przed śmiercią był sprzymierzeńcem Jerzego Dołgorukiego. Zginął w bitwie nad rzeką Rut, gdzie wspierał tego księcia i jego syna Andrzeja Bogolubskiego. Właśnie poparcie Włodzimierza dla linii Dołgorukiego zaowocowało ślubem jego syna Światosława z córką Bogolubskiego w roku 1161²⁴. Jerzy pozostawał w sojuszu z Połowcami, koczownicy wspierali go nawet w bitwie nad Rutem, w której zginął Włodzimierz Dawidowicz. Oddanie ręki Wsiewołodkówny Baszkordowi mogło więc być pewnego rodzaju kontynuacją polityki wspierania rodu Juriewiczów, jaką przed śmiercią uprawiał jej

¹⁷ *Ипатьевская Летопись*, 6664 [1156], kol. 485.

¹⁸ Imię tej kobiety podaje V.N. Tatišev; zob. В.Н. Татищев, *История Российская*, т. 3, Москва 1964, s. 70. Podobnie uważał R.V. Zotov; zob. Р.В. Зотов, *О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время*, Санкт-Петербург 1892, s. 266.

¹⁹ Wołok/Wołok Łamskij – dzisiejszy Wołokołamsk, osada na brzegu rzeki Gorodenki (lewy dopływ Łamy); А.В. Куза, op. cit., s. 117.

²⁰ *Ипатьевская Летопись*, 6668 [1161], kol. 509. Wszczyż – gród nad rzeką Desną 40 km powyżej Вриаńska; А.Н. Насонов, «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства, Москва 1951, s. 223. Więcej informacji dotyczących Wszczyża zob. М.Н. Тихомиров, op. cit., s. 36, 72, 265, 347, 349, 350.

²¹ Н.Н. Воронин, *Андрей Боголюбский*, Москва 2007, s. 43, 62; Ю.А. Лимонов, *Владимиро-Суздальская Русь. Очерки социально-политической истории*, Ленинград 1987, s. 21.

²² *Ипатьевская Летопись*, 6667 [1159], kol. 500–501; *Летопись по Воскресенскому списку*, 6667 [1159], s. 69.

²³ *Ипатьевская Летопись*, 6659 [1151], kol. 438.

²⁴ *Ibidem*, 6668 [1161], kol. 509.

pierwszy mąż. Inicjatorem wydania matki Światosława za chana nomadów mógł być sam Jerzy Dołgoruki, który po śmierci Włodzimierza Dawidowicza z pewnością stał się opiekunem jego osamotnionej rodziny.

Nie mając oparcia w ojcu, który zmarł w roku 1141²⁵, córka Wsiewołodka wraz z osieroconym w 1151 roku synem była przypuszczalnie zmuszona oddać się pod opiekę Jerzego, niedawnego sprzymierzeńca jej męża. W tej sprawie bez wątpienia istotną rolę odgrywały rachuby polityczne.

W ówczesnej sytuacji matka Światosława nie mogła też liczyć na poparcie swych braci: Borysa, Gleba ani Mścisława. Dwaj pierwsi należeli bowiem do obozu przeciwnego Jerzemu Dołgorukiemu, a co za tym idzie, byli również oponentami pierwszego męża księżnej. O Mścisławie natomiast źródła nic nie donoszą przed rokiem 1169²⁶.

Trzeba pamiętać, że ojciec Światosława za życia władał Czernihowem²⁷, który był w owych czasach nadziałem pożądanym przez wielu kniaziów ruskich. Książę ten reprezentował linię Dawidowiczów, często występującą przeciw władcom kijowskim pochodzącym z rodu Włodzimierza Monomacha. W momencie śmierci Włodzimierza Dawidowicza nad Rutem władcą Kijowa był brat Jerzego Dołgorukiego Wiaczesław²⁸ pochodzący właśnie z dynastii Monomachowiczów. Wasilij Nikitič Tatišev uważał, że Włodzimierz Dawidowicz zdecydował się wesprzeć obóz Jerzego Dołgorukiego, aby nie stracić Czernihowa. Gdyby bowiem poparł przeciwników Jerzego (koalicję Wiaczesława), a ten zdobyłby Kijów, straciłby swój nadział²⁹. Przegrana potyczka nad Rutem i śmierć Włodzimierza sprawiły, że Czernihow i tak utracono, dostał się bowiem w ręce jego brata Izjasława należącego do przeciwnego obozu³⁰. Z tego powodu, jeżeli córka Wsiewołodka myślała o osadzeniu na tronie czernihowskim swego syna, musiała kontynuować politykę zmarłego męża, nadal wspierając polityczne plany Dołgorukiego. Ten zaś mógł wykorzystać potrzebę zapewnienia matce Światosława nowego związku małżeńskiego, wydając ją za Baszkorda – chana Połowców, czym jeszcze bardziej zacieśniłby kontakty z nimi i zapewniłby sobie jeszcze większe ich poparcie. Takie działania ukazywałyby inny punkt widzenia Je-

²⁵ Ibidem, 6649 [1141], kol. 309.

²⁶ Ibidem, 6677 [1169], kol. 533.

²⁷ Р.В. Зотов, *op. cit.*, s. 262.

²⁸ *Ипатьевская Летопись*, 6659 [1151], kol. 418.

²⁹ В.Н. Татищев, *op. cit.*, t. 3, s. 28.

³⁰ *Ипатьевская Летопись*, 6659 [1151], kol. 440. M. Dimnik uważa, że pośpiech, z jakim Izjasław opanował władzę w Czernihowie, wiązał się z obawą przejęcia władzy przez Olegowiczów; por. M. Dimnik, *The Dynasty of Chernigov, 1146–1246*, Cambridge 2003, s. 64. Włodzimierz pozostawił jednak spadkobiercę – Światosława, wydaje się więc bardziej zasadne sądzić, że Izjasław mógł się obawiać o przepadek Czernihowa na rzecz syna Włodzimierza. Chociaż Olegowicze z pewnością również mieli ochotę na opanowanie tego ośrodka. Dowodem na to, że Izjasław obawiał się utraty Czernihowa, jest natomiast wydanie w 1155 r. córki za Gleba, syna Jerzego Dołgorukiego; zob. *Ипатьевская Летопись*, 6663 [1155], kol. 482. Izjasław, wydając swą córkę za syna Dołgorukiego, nawiązał bliższe stosunki rodzinne z człowiekiem, który miał największy w owym czasie wpływ na losy Czernihowa (Jerzy był wtedy księciem kijowskim).

rzego, patrzącego na koczowników jak na równorzędnych partnerów. Zamierzał on realizować wobec nich własną politykę, niezależną od rodu, z którego się wywodził.

Hipoteza politycznej motywacji postępowania księżnej budzi jednak wątpliwości wobec stwierdzenia zawartego w informacji źródłowej, a istotnego dla oceny okoliczności ślubu: „бѣ бо мати его бѣжала в Половци и шла за нь”³¹. Księżna udała się więc w step całkowicie z własnej woli, być może nawet w tajemnicy przed kimś (przed swymi braćmi?). Relacja ta może przekazywać echo jakiegoś skandalu obyczajowego. Mianowicie wdowa po Włodzimierzu, zakochana w połowieckim chanie, kierująca się potrzebą serca, uciekła w stepy wbrew zwyczajowi i przyjętym normom panującym na Rusi³². Skoro doszło do ślubu, kobieta nie była obojętna Baszkordowi. Najwyraźniej mamy tu do czynienia z historią miłosną dwóch osób, pozbawioną przychylności kręgu dominującego wśród elity Rusinów. Za tą hipotezą przemawia również jednostkowy charakter tego wydarzenia, jest to bowiem jedyny znany z przekazów źródłowych przypadek zawarcia małżeństwa pomiędzy kobietą pochodzącą z ruskich wyższych sfer a przedstawicielem połowieckiej arystokracji³³.

Taka interpretacja źródła nie wyklucza jednak możliwości wykorzystania tego małżeństwa do celów politycznych przez członków dynastii pragnących zyskać poparcie Połowców w walkach o wpływy na Rusi. Nawet jeśli nie było to celem księżnej, przez poślubienie chana zapewniła ona swemu synowi pomoc koczowników w walce o utrzymanie księstwa³⁴. Światosław po tym wydarzeniu posiadał spore poważanie wśród Połowców. Potwierdza to fakt przewodzenia przez niego oddziałom koczowników podczas działań bojowych prowadzonych przeciw Mścisławowi Izjasławowiczowi:

и дошедь Изяславъ Мунарева, ту ждаше сыновца своего, послалъ бо и бяше противу Половцемъ дикымъ, веля имъ поѣхати к собѣ вборзѣ и приде ему вѣсть, оже Мьстиславъ и Володимиръ и Ярославъ, и Галичане, идуць Киеву; и бы оу Василева³⁵, и ту постиже Святославъ сыновець его с Половци многими [...]”³⁶.

Światosław został wysłany na spotkanie z Połowcami idącymi wesprzeć siły Izjasława. Miał przekazać rozkazy i zaprowadzić ich do kijowskiego kniazia. Izjasław Dawidowicz, wiedząc, że ojczymem Światosława jest połowiecki chan, wysłał do Połowców właśnie jego. Osoba posiadająca powiązania rodzinne z chanem była najlepszym kandydatem do przewodzenia oddziałom koczowników przebywających na Rusi. Możliwe też, że Izjasław liczył na dodatkowe wsparcie, udzielone zresztą nieco

³¹ *Ипатьевская Летопись*, 6667 [1159], kol. 501. Dosłownie interpretuje te słowa przykładowo M. Dimnik; zob. M. Dimnik, op. cit., s. 64–65.

³² S.A. Pletnieva uważała, że było to naruszenie zasad panujących między Rusinami a Połowcami, zob. С.А. Плетнева, *Половцы*, Москва 1990, s. 104.

³³ N. de Baumgarten, op. cit., s. 69–70.

³⁴ Л. Войтович, op. cit., s. 386.

³⁵ Wasylew – (obecnie Wasilkow) gród nad rzeką Stugną na południowy zachód od Kijowa; por. А.В. Куза, op. cit., s. 172; Б.А. Рыбаков, *Владимировы крепости на Стугне*, „Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии” 1965, nr 100, s. 126–129.

³⁶ *Ипатьевская Летопись*, 6667 [1159], kol. 500; *Летопись по Воскресенскому списку*, 6667 [1159], s. 69.

różnie przez Baszkorda³⁷: „приде же Изяславу болши помочь к Бѣлугороду, приде бо к нему Башкордъ въ 20 тысячъ, отчимъ Святославль Володимирича: бѣ бо мати его бѣжала в Половци и шла за нь”³⁸. Źródło wskazuje, że wraz z Baszkordem przybyło 20 000 wojowników. Mając na względzie inne podobne relacje, należy stwierdzić, że było to znaczne wsparcie (przykładowo Światosław Olegowicz otrzymał od swych wujów pomoc w postaci 300 koczowników)³⁹. Można zatem wnioskować o ważnej pozycji chana Baszkorda, wpływowego władcy w stepie, a zarazem znaczącej pozycji, jaką uzyskał młody książę, opartej na dobrych relacjach pasierba z ojczymem.

O silnym związku Połowców z ruskim księciem świadczy dalszy przebieg działań. Nasze źródło podaje, że na skutek zdrady Berendejów i Torków, którzy opuścili siły Izjasława, szala zwycięstwa zaczęła się przechylać na stronę jego oponentów. Martin Dimnik sądzi, że również Połowcy, gdy tylko wyczuli, że bitwa może się zakończyć porażką, uciekli⁴⁰. Według naszej opinii taka interpretacja relacji nie jest jednak poprawna. Źródło wzmiankuje bowiem:

бысть же леть въ Берендичихъ: [...] и поѣха Берендичи и Торци, кричаче, к Бѣлугороду. Изяславъ же врозумѣ леть ихъ, и всѣдше на конь гна до товарищъ ихъ, и види товарища горяща, и воротися опять; поемъ сыновца своего Святослава Володимирича и Володимира Мьстиславича, и побѣгоша на Вышегородъ к Гомью [...]. Половцѣ же бѣжаша отъ Бѣлагорода на Гюргевъ, и много ихъ изоимаша Берендичи и Гюргевцы, а оно ихъ во Рси истопе⁴¹.

Widzimy więc, że najpierw ucieczką salwowali się Rusini, nawet sam Światosław Włodzimierzowicz. Pozostawieni natomiast u bram Białogrodu Połowcy dokonali odwrotu jako ostatni, przez co ponieśli największe straty. Płowieccy sojusznicy trwali zatem na polu bitwy do końca. Możliwe, że ich zadanie w tej sytuacji polegało na osłanianiu odwrotu ruskich książąt.

Światosław Włodzimierzowicz był w tym konflikcie o krok od odzyskania swojej ojcowizny. Za poparcie w walce Izjasław Dawidowicz, w owym czasie książę kijowski, chciał prawdopodobnie przekazać mu Czernihów⁴², aby uniknąć przejęcia go przez Olegowiczów. Na skutek porażki plan się nie powiódł, ośrodek ten dostał się ostatecznie w ręce Światosława Olegowicza, a Światosław Włodzimierzowicz stał się drugorzędnym kniazem rezydującym we Wszczyżu⁴³.

Ślub córki Wsiewołodka z połowieckim chanem był, co trzeba jeszcze raz podkreślić, pierwszym i jedynym opisanym w źródłach przypadkiem wydania ruskiej księż-

³⁷ В. Стоянов, *Куманология. Опити за реконструкция*, София 2006, s. 238.

³⁸ *Ипатьевская Летопись*, 6667 [1159], kol. 500–501; *Летопись по Воскресенскому списку*, 6667 [1159], s. 69.

³⁹ Zob. „в то же веремя посла Святославъ в Половцѣ к оуемъ своимъ, и прииде ихъ к нему в борзѣ 300”. *Ипатьевская Летопись*, 6654 [1146], kol. 329.

⁴⁰ M. Dimnik, op. cit., s. 88.

⁴¹ *Ипатьевская Летопись*, 6667 [1159], kol. 501–502.

⁴² С.А. Мельников, *Правовой режим наследования престола в Древней Руси IX–начала XVI вв.*, Москва 2009, s. 56.

⁴³ М. Грушевський, op. cit., t. 2, s. 325.

nej za chana Połowców. Do tej pory mieliśmy do czynienia tylko ze ślubami ruskich kniaziów z połowieckimi arystokratkami⁴⁴. Wypada się tutaj zastanowić nad sytuacją ruskiej kobiety wchodzącej w obce środowisko. Nasuwa się pytanie: „Czy zdarzenie to pociągnęło za sobą wyjazd kniaziówny w połowiecki step i zamieszkanie tam?”. Skoro źródło wskazuje: „приде бо к нему Башкордь въ 20 тысячь, отчимъ Святославль Володимирича: бѣ бо мати его бѣжала в Половци и шла за нь”⁴⁵, znaczy to, że kobieta uciekła w step – *бѣжала в Половци*. Co więcej, przebywała tam w czasie, gdy posiłki Baszkorda przybyły na Ruś. Rusini, poślubiając arystokratki pochodzące ze stepu, sprowadzali je z ich świąt, z całymi orszakami na Ruś, gdzie zamieszkiwały później u boku małżonków (tak było choćby z żoną Światopełka II Izjasławowicza⁴⁶ lub sprowadzoną na Ruś przez Jaropełka Włodzimierzowicza księżną pochodzenia alańskiego⁴⁷). Podobnie zapewne było z córką Wsiewołodka, trudno sobie bowiem wyobrazić, by chan godził się na długotrwałą rezygnację z pożycia małżeńskiego. Księżna musiała więc przebywać na ziemiach należących do męża.

Oczywiście, aby Wsiewołodkówna zamieszkała w stepie, należało stworzyć jej tam odpowiednie warunki bytowe, godne osoby posiadającej wysoki status społeczny. Księżna mogła zamieszkać w dwóch miejscach: 1) w obozowisku Połowców, gdzie znajdowałyby się blisko męża, 2) w którymś z grodów na stepie.

Wiemy, że na ziemiach podległych Połowcom obok ich namiotowych obozów istniały także grody. *Powieść minionych lat* wzmiankuje: „В се же лѣто посла Володимеръ сына своего Ярополка, а Давыдъ сына своего Всеволода на Донъ, и взяша три грады: Сугровъ, Шаруканъ, Балинь”⁴⁸. Grodom tym nadawano nazwy na cześć władających nimi chanów, po śmierci chana prawdopodobnie zmieniano je, tak aby nawiązywały do imienia nowego władcy. I tak Sugrow nosił nazwę od imienia chana Sugry⁴⁹, Szarukan od imienia Szarukana⁵⁰. Uważa się, że grody te znajdowały

⁴⁴ N. de Baumgarten, op. cit., s. 69–70.

⁴⁵ *Ипатьевская Летопись*, 6667 [1159], kol. 500–501; *Летопись по Воскресенскому списку*, 6667 [1159], s. 69.

⁴⁶ „На заутрѣе же налѣзоша Тугоркана мертва, и взя и Святюполкъ, акы тѣтя своего и врага, и привезше и к Киеву погребоша и на Берестовѣмъ, межю путемъ, идущимъ на Берестово, и другимъ, в манастырь идущимъ”. Zob. *Повесть временных лет*, 6604 [1096], red. В.П. Адрианова-Перетц, Санкт-Петербург 2007, s. 97 (= *ПВЛ*). W naszej opinii fakt zabrania ciała chana do Kijowa jest dowodem na przebywanie jego córki (żony Światopełka Izjasławowicza) w księstwie kijowskim.

⁴⁷ „В се же лѣто посла Володимеръ сына своего Ярополка, а Давыдъ сына своего Всеволода на Донъ, и взяша три грады: Сугровъ, Шаруканъ, Балинь. Тогда же Ярополкъ приведе собѣ жену красну велии, яьскаго князя дщерь полонивъ”. Zob. *ПВЛ*, 6624 [1116], s. 129; jakkolwiek fragment ten dotyczy sprowadzenia ze stepu księżniczki jasowskiego-alańskiego pochodzenia, można wnioskować, iż podobnie rzecz się miała w odniesieniu do Połowczanek. Zarówno Połowcy, jak i Alanowie byli bowiem nomadami, choć ci ostatni w czasach współczesnych Jaropełkowi prowadzili już raczej półkoczowniczy tryb życia; por. С.А. Плетнева, *Половцы*, s. 60.

⁴⁸ *ПВЛ*, 6624 [1116], s. 129.

⁴⁹ Chan ten znany jest z *Powieści minionych lat*, w której znajduje się informacja o jego pojmaniu przez ruskich kniaziów koło Łubna podczas odpierania najazdu Połowców; *ПВЛ*, 6615 [1107], s. 119–120.

⁵⁰ Szarukan również występuje w *Powieści minionych lat*; ibidem.

się nad Siewierskim Dońcem. Co do Balina nie ma pewności, w jakim dokładnie był rejonie, uczeni wskazują, że leżał w pobliżu dwóch wcześniej wspomnianych⁵¹. Grody zamieszkiwała różnorodna ludność⁵², głównie chrześcijanie – Słowianie⁵³ i Alanowie⁵⁴. Byłyby to zatem idealne miejsca, gdzie ruska księżna mogła zamieszkać⁵⁵. Idealne nie tylko dlatego, że zapewniały odpowiednie warunki życia osobie pochodzącej z wyższych sfer, ale przede wszystkim z tego powodu, że kobieta byłaby otoczona tam ludnością jej sprzyjającą – chrześcijanami. Miałyby gdzie kultywować swoją wiarę, bo przecież, jeśli grody zamieszkiwali chrześcijanie, to musiały tam znajdować się, jak się wydaje, świątynie oraz museli być duchowni sprawujący opiekę duszpasterską nad ludnością.

Założenie, że chan umieścił żonę na stałe w grodzie, gdzie przebywał rzadko lub wcale, ma jednak zasadniczą słabą stronę. Oznaczałoby to mianowicie długotrwałą rezygnację z pożycia małżeńskiego. Należy więc uznać, że księżna mieszkała przy mężu, czyli w jego obozowisku w stepie, gdzie z pewnością stworzono jej warunki godne kobiety wysokiego stanu. Ponieważ jednak koczownicy utrzymywali kontakty z mieszkańcami grodów istniejących na ich terenach, można przypuszczać, że w pewnych okresach (wyprawa wojenna chana, wychowywanie małego dziecka) zamieszkanie żony w takim miejscu było realne.

⁵¹ К.В. Кудряшов, *Половецкая степь*, Москва 1948, s. 119, 121, por. С.А. Плетнева, *Половецкая земля* [w:] *Древнерусские княжества X–XIII вв.*, red. Л.Г. Бескровный, Москва 1975, s. 270–271, gdzie podano nieco inną lokalizację tych grodów, lecz również nad Siewierskim Dońcem. Co prawda, nasze źródło przekazuje, że ośrodki te znajdowały się nad Donem, ale latopisy ruskie używały tej nazwy także do określania Siewierskiego Dońca, zob. Б.А. Рыбаков, *Дон и Донец в „Слове о полку Игореве”*, „Научные доклады высшей школы”, серия „Исторические науки” 1958, nr 1, s. 5–12.

⁵² Także Połowców, pamiętajmy bowiem, że zdarzały się przypadki, kiedy poszczególne jednostki decydowały się porzucić koczowniczy tryb życia i osiadały w grodach, por. Г.А. Федоров-Давыдов, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники*, Москва 1966, s. 204–205.

⁵³ *ПЛЛ*, 6619 [1111], s. 122. „И отгудѣ придоша многи рѣки въ 6 недѣль поста, и поидоша к Донови въ вторникъ. И обочлишася во бронѣ, и полки изрядиша, и поидоша ко граду Шаруканю. И князь Володимеръ пристави попы своя, едучи предъ полкомъ, пѣти тропари и коньдаки хреста честнаго и канунъ святой Богородици. Поѣхаша ко граду, вечеру сущю, и в недѣлю выидоша из города, и поклонишася княземъ рускымъ, и вынесоша рыбы и вино”. Jak pisze I.U. Budovnic: „Очевидно, город Шарукань, находившийся во власти половцев, был населен не половцами, которые в городах не жили, а славянами и во всяком случае христианами”; zob. И.У. Будовниц, *Владимир Мономах и его военная доктрина*, „Исторические записки” 1947, nr 22, s. 84. Pośród mieszkańców połowieckiego grodu byli więc Słowianie i chrześcijanie, stąd ich przyjazny stosunek do wojska ruskiego. S.A. Pletneva sądziła natomiast, że grody te zamieszkiwali głównie Alanowie, którzy w większości byli chrześcijanami, dlatego też słysząc nadchodzące półki ruskie, poprzedzane przez śpiewających religijne pieśni mnichów, zdecydowali się przywitać Włodzimierza. Poza tym ludność ta sprzyjała Rusi religijnie oraz politycznie i z wielką chęcią przeszłaby pod rządy ruskich książąt, por. С.А. Плетнева, *Половцы*, s. 60.

⁵⁴ Alanowie przebywali na tym terenie od VIII do IX w.; por. С.А. Плетнева, *Половецкая*, s. 271; Г.А. Федоров-Давыдов, op. cit., s. 163, tu dalsza literatura.

⁵⁵ Znane są przypadki osiedlenia w podobnych grodach usytuowanych w terenie stepowym książąt ruskich, np. Iwan Berladnik zamieszkał w grodzie Berład; *Ипатьевская Летопись*, 6667 [1159], kol. 497.

Przepisy kościelne na Rusi wymagały zmiany wiary od małżonka niebędącego chrześcijaninem⁵⁶. Musi się więc nasunąć pytanie, czy człowiek wysoko postawiony wśród Połowców – ich chan – mógł zmienić wiarę i dalej pozostawać na swoim stanowisku. Zmiana wiary przez Baszkorda kolidowałaby z podstawowymi funkcjami społeczno-religijnymi, jakie pełnili połowieccy chanowie. Nie tylko dowodzili oni armią w czasie wojen i sprawowali władzę nad społeczeństwem, lecz także byli znawcami-ofiarnikami⁵⁷. Przede wszystkim jednak przywódcy obcego ludu nie mieli obowiązku przestrzegania prawa kościelnego panującego na Rusi (kultywowali przecież swoje rodzime tradycje), szczególnie w sytuacji, gdy to ruska księżna przeniosła się do męża na stepy. W innym położeniu znajdowały się połowieckie arystokratki przenoszące się na Ruś, od nich można już było domagać się przyjęcia chrześcijaństwa. Wymaganie od chana zmiany wiary wydawało się natomiast w tej sytuacji nierealne, aczkolwiek samo poślubienie kobiety wyznającej chrześcijaństwo i pozwolenie jej na praktykowanie wiary jest godne uwagi, zakłada bowiem: 1) pewną dozę tolerancji, 2) możliwość zapoznania się z nową religią, a to mogło prowadzić z czasem do nawrócenia męża.

Z przekazów źródłowych wynika, że córka Wsiewołodka Dawidowicza miała dwóch mężów: Włodzimierza Dawidowicza oraz chana połowieckiego Baszkorda. Wydaje się zasadne twierdzenie, że oba te małżeństwa odgrywały rolę polityczną. Jak ustaliliśmy, ślub księżnej z chanem nie był, co prawda, umową polityczną – kobieta, prawdopodobnie kierując się uczuciem, dokonała świadomego wyboru i udała się w step. Ożenek miał jednak ewidentny wpływ na późniejsze życie i politykę prowadzoną przez syna Wsiewołodkówny.

Księżę Światosław, choć jego ojcem był kniaź ruski, nie stronił od kontaktów z Połowcami. Nie może to dziwić, ponieważ jego ojczymem był jeden z ich ważniejszych chanów. Światosław miał też inne powiązania rodzinne z koczownikami. Księżę ożenił się bowiem z Rościslawą, córką Andrzeja Bogolubskiego, wnuczką Połowczanki – córki chana Ajepy Osienowicza. Wygląda na to, że Światosław, idąc w ślady matki, przez swój ślub starał się zacieśnić więzy łączące go z Połowcami. Wykorzystywał również związki rodzinne w staraniach o odzyskanie nadziału ojca – Czernihowa.

Małżeństwo córki Wsiewołodka z Baszkordem było wydarzeniem bez precedensu w historii Rusi. Pociągało za sobą pewne konsekwencje dla samej księżnej. Mu-

⁵⁶ R. Poptodorov, *Intermarriages in the Orthodox Tradition and Practice of the Slavic Churches*, „Kanon. Oikonomia – Mischehen. Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen” 1983, nr 6, s. 109–114. Por. L. Patsovos, C. Joanides, *Interchurch Marriages: An Orthodox Perspective*, „International Academy for Marital Spirituality Review” 2000, nr 6, s. 215–217.

⁵⁷ П.П. Толочко, *Кочевые народы степей и Киевская Русь*, Санкт-Петербург 2003, s. 95. Należy zaznaczyć, że wtajemniczenie chanów w tajniki wiedzy religijnej zarezerwowanej dla wąskiego grona ludzi sprawujących funkcje ofiarnicze musiało być spore, skoro posiadali oni umiejętności wróżbiarskie. Opis połowieckiego chana Boniaka oddającego się czynności wróżenia zawiera *Powieść minionych lat*: „Идущема же има, стаща ночлѣгу, и яко бысть полуноши, и вставъ Бонякъ отъѣха от вой, и поча выти волчьскы, и волкъ отвыся ему, и начаша волци выти мнози. Бонякъ же приѣхавъ повѣда Давыдови, яко «Побѣда ны есть на угры завтра»”. Zob. *ПЛЛ*, 6605 [1097], s. 115.

siała ona bowiem zamieszkać w stepie pośród ludności odmiennej etnicznie oraz egzystować w innych niż do tej pory warunkach kulturowych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Ипатьевская Летопись* [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 2, Москва 2001.
Летопись по Воскресенскому списку [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 7, Санктпетербург 1856.
Повесть временных лет, red. В.П. Адрианова-Перетц, Санкт-Петербург 2007.

Książki, monografie

- Dimnik M., *The Dynasty of Chernigov, 1146–1246*, Cambridge 2003.
Korpela J., *Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte Beiträge und Prosopographie der Kiever Rus' bis zum Tode von Vladimir Monomach*, Jyväskylä 1995.
Богуславский В.В., *Славянская энциклопедия. Киевская Русь–Московия*, t. 1, Москва 2005.
Войтович Л., *Князівські династії східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*, Львів 2000.
Воронин Н.Н., *Андрей Боголюбский*, Москва 2007.
Грушевський М., *Істоія України–Руси: XIXIII вік*, t. 2, Київ 1992.
Донской Д.В., *Рюриковичи: Исторический словарь*, Москва 2008.
Зотов Р.В., *О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время*, Санкт-Петербург 1892.
Кудряшов К.В., *Половецкая степь*, Москва 1948.
Куза А.В., *Древнерусские городища X–XIII вв.: свод археологических памятников*, Москва 1996.
Лимонов Ю.А., *Владими́ро-Сузда́льская Русь. Очерки социально-политической истории*, Ленинград 1987.
Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б., *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики*, Москва 2006.
Мельников С.А., *Правовой режим наследования престола в Древней Руси IX–начала XVI вв.*, Москва 2009.
Насонов А.Н., *«Русская земля» и образование территории Древнерусского государства*, Москва 1951.
Плетнева С.А., *Половцы*, Москва 1990.
Стоянов В., *Куманология. Опити за реконструкция*, София 2006.
Татищев В.Н., *История Российская*, t. 3, Москва 1964.
Тихомиров М.Н., *Древнерусские города*, Москва 1956.
Толочко П.П., *Кочевые народы степей и Киевская Русь*, Санкт-Петербург 2003.

Федоров-Давыдов Г.А., *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники*, Москва 1966.

Prace zbiorowe

Плетнева С.А., *Половецкая земля* [w:] *Древнерусские княжества X–XIII вв.*, red. Л.Г. Бескровный, Москва 1975, s. 202–239.

Artykuły w czasopismach

Baumgarten N. de, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, „*Orientalia Christiana*” 1927, nr 35, t. IX, s. 1–96.

Patsovos L., Joanides C., *Interchurch Marriages: An Orthodox Perspective*, „*International Academy for Marital Spirituality Review*” 2000, nr 6, s. 215–223.

Poptodorov R., *Intermarriages in the Orthodox Tradition and Practice of the Slavic Churches*, „*Kanon. Oikonomia – Mischehen. Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen*” 1983, nr 6, s. 109–114.

Будовниц И.У., *Владимир Мономах и его военная доктрина*, „*Исторические записки*” 1947, nr 22, s. 42–100.

Рыбаков Б.А., *Дон и Донец в „Слове о полку Игореве”*, „*Научные доклады высшей школы*”, серия „*Исторические науки*” 1958, nr 1, s. 5–12.

Рыбаков Б.А., *Владимировы крепости на Стугне*, „*Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии*” 1965, nr 100, s. 126–129.